

Mirosław Gawron

Z dziejów parafii rzymskokatolickich w Gdyni Cisowej - proces osadniczy i przymależność do struktury parafialnej

Zeszyty Gdyńskie nr 7, 205-210

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ks. Mirosław Gawron

Z dziejów parafii rzymskokatolickich w Gdyni Cisowej. Proces osadniczy i przynależność do struktury parafialnej

Ważne miejsce w kształtowaniu tożsamości kulturowej Gdyni zajmuje Kościół rzymskokatolicki. Jedną z najstarszych dzielnic należącą obecnie do miasta Gdyni jest Gdynia Cisowa. Od XIII w. rozwijał się tam proces osadniczy, a w 1935 r. powstała pierwsza samodzielna parafia katolicka pw. Przemienienia Pańskiego. Niniejszy artykuł przedstawia ogólny proces osiedlania się ludności, a co za tym idzie także etapy rozwoju struktury kościelnej w Gdyni Cisowej.

Proces osadniczy w Gdyni Cisowej od XIII do XX w.

Przestrzeń terytorialna, którą dzisiaj stanowi Gdynia tworzyły historyczne osady m.in. Chylonia, Cisowa, Pustki Cisowskie i Demptowo. Osady te były zamieszkałe przynajmniej od XIII w. Usytuowanie terenu: lasy, potok Cisowa; walory krajobrazowe - sprzyjały miejscowej ludności w prowadzeniu działalności rolniczej.

Pierwszy zapis nazwy potoku pochodzi z dokumentu z 1283 r., w którym Mściwój II książę Pomorza Gdańskiego zatwierdza dobra klasztoru oliwskiego (*ubi duo Flavii Scissoua et Rumna confluunt*), a drugi z 1342 r. przy opisie granic wsi Rumia. Nazwa rzeki Cisowa jest utworzona od drzewa *cis* z formatem *-owa* i oznaczała rzekę płynącą wśród cisów. W 1351 r. nazwa ta została wymieniona przy opisie granic wsi w dokumencie lokacyjnym Chyloni, ale nie można tam jednoznacznie zakwalifikować, czy chodzi o rzekę, czy o nazwę osady¹. Pojawiła się po raz pierwszy w 1438 r. przy opisie granic dóbr cystersów oliwskich. Zaludniona nad potokiem osada wiejska była nazywana Czissow (1438 r.), następnie Czysowa (1511 r.), Czissowem (1565 r.), Ciszewo (1599 r.) i od 1624 r. Cisowo i Cisowa².

Dr Franz Schultz przyjmuje, że osada Cisowa istniała już w XIII w. na prawie polskim³. Tomasz Rembalski przypuszcza, że lokacji osady dokonali Krzyżacy w II

¹ T. Rembalski, *Dzieje osadnictwa na terenie współczesnym gmin Gdynia i Kosakowo od XIII do XV wieku*, Gdynia 2006, s. 76.

² *Nazwy Pomorza Gdańskiego*, pod red. H. Górnowiąca i Z. Brockiego, Wrocław 1978, s. 63.

³ F. Schultz, *Geschichte der Kreise Neustadt und Putzig*, Danzig 1907, s. 419.

połowie XIV w. Z zapisu księgi komturstwa gdańskiego wiadomo, że rozwijająca się wówczas Cisowa (Cziszow) obejmowała 18 łanów czynszowych. Dr Tomasz Rembalski uważa, że powierzchnia Cisowej wynosiła wówczas 20 łanów (łan-włóka 16-22 ha), ok. 400 ha⁴.

Od XIV do połowy XV w. przestrzeń terytorialna Cisowej, Chyloni i Redłowa należała do dóbr Zakonu Krzyżackiego⁵. Po wojnie trzynastoletniej (1454-1466) między Zakonem Krzyżackim NMP a Polską, zakończona traktatem zawartym w Toruniu 19 października 1466 r. Cisowa stała się dobrami królewskimi oddawanymi w dzierżawę. Pierwszym znanym dzierżawcą był chorąży gdański Mikołaj Wulkowski, który w 1484 r. dzierżawił także Chylonię. W 1497 i 1504 r. król oddał te osady w dzierżawę Janowi i Jerzemu Krokowskiemu⁶.

Z wizytacji biskupiej z 1583 r. wiadomo, że Cisowa (Cisewie) wchodziła w skład parafii w Chyloni⁷. Wówczas dzierżawiła ją luterańska rodzina Jana Sokołowskiego⁸, po niej kalwińskie rodziny Konopackich i Cyrenenbergów.

W 1702 r. dzierżawcą wsi należących do kościoła Chylonia, Cysowo, Swarczyn był kapitan pucki książę Aleksander Sobieski⁹, a następnie w 1773 r. Cisowa należała do dóbr Przebendowskich.

Autorzy badający przestrzeń Cisowej (m.in. Kazimierz Małkowski, Bohdan Ostrowski, Tomasz Rembalski) przyjmują istnienie od II połowy XVII do końca XVIII w., u zbiegu ul. Pszenicznej i Zbożowej folwarku¹⁰. Folwark ten został w 1824 r. rozparcelowany w związku z uwłaszczeniem miejscowej ludności. Od tego roku posiadaczami gruntu w Cisowej stały się uwłaszczone rodziny, tj. Bieschke, Bochentyńów, Dorsch, Kujawów, Lubnerów, Marschall, Potrykusów, Prangów,

⁴ T. Rembalski, *Dzieje osadnictwa...*, s. 77.

⁵ B. Ostrowski, *Cisowa, Pustki Cisowskie, Demptowo*, „Rocznik Gdyniński” 1989/1990, nr 9, s. 162.

⁶ *Dzieje Krokowej i okolic*, pod red. A. Grotha, Gdańsk 2002, s. 31-32.

⁷ M. Kożyczkowski, *90-lecie parafii św. Mikołaja w Gdyni Chyloni*, Gdynia 2005, s. 14.

⁸ *Villa Chiloni solum hereditarium Joannis Sokolowski. Ecclesia Murata Nulla mihi mulier quasi solum modo inveneram In Villa dicere voluit de quo interro gaveram ipse Haereticus residens se se abscondit. Archiwum Kurii Metropolitalnej Gdańskiej (dalej skrót AKMG). Visitaciones Archidiaconatus Pomeraniae sub Hieronymo Rozdrażewski Episcopo Vladislaviensi tam peripsomet Illmii Epum qm per visitatores ab eodem destinatos sactae ex libro oryginali In Archivo Capili cathed asservato ommissa im modo suppellectili Ecclrm fideliter transuptae cura Illmi Rndsmi D. Cypriani Casimiri de komorze Wolicki Dei et Aplice Sedis gratia Epi Sinopen Ecclrium Cathdrlium Vladislaviensis Praepti Plocen Canonici Sufragani Parochi et Offlis Generalis Gedanensis. Prousu Vnblis Conry Gedanensis et comoditate Diocesis Pomeraniae Anno 1767, sygn. G 01B, s. 14.*

⁹ AKMG. *Acta visitationis Rmi Christophori Antoni de Stupow Szembek IUD archidiaconi Pomeraniae, officialis Gedanensis ac per Pomeraniam generalis A.D. 1701 et 1702 expeditae*, sygn. G 24, s. 150-153.

¹⁰ Folwark (niem. Vorwerk) – istniejący od XIII w. rodzaj wielkiego gospodarstwa rolnego, a od XIV w. także rolno-hodowlanego, nastawione na masową produkcję zboża przeznaczonego na zbytni, wykorzystujące pracę pańszczyźnianą chłopów.

Reinhardt, Sławikowskich i Spechtów.

W 1866 r. w Cisowej mieszkało 449 osób (w tym 404 katolików i 45 ewangelików) trudniących się w większości rolnictwem¹¹.

Z Ksiąg Wieczystych Sądu Rejonowego w Gdyni wynika, że wymienione rodziny w kolejnych pokoleniach dzieliły swoje majątki w ramach podziałów rodzinnych z innymi rodzinami, np. Hildebrandtami, Hirschami, Neumannami, Barlikowskimi i innymi. Proces ten trwał do okresu międzywojennego.

W okresie budowy Portu Morskiego w Gdyni i napływu ludności w Gdyni pojawił się nowy proces osadnictwa w Cisowej, na terenie której zamieszkiwała też tzw. biedota, a wśród niej bezrobotni. Siedliska nędzy były nazywane ironicznie – Budapesztem, Pekinem, Meksykiem. Zbiorowiska bud i lepierek zbitych z odpadów wielkomięjskich istniały w Cisowej i Demptowie.

W procesie własnościowym ważne było zarekwirowanie w listopadzie 1939 r. przez niemieckie władze okupacyjne nieruchomości rodzin polskich w Gdyni. Dokonywano tego w oparciu o rozporządzenia wydane w dniu 30 września 1939 r. przez komisarycznego nadburmistrza Gotenhafen, jako komisarza nadzwyczajnego, które pozwalały rekwirowanie majątków ziemskich zgodnie z § 1, 4, 5 rozporządzenia z 27 września 1939 r., rozporządzenia Zarządu Wojskowego Gdańsk – Prusy Zachodnie nr 5 i zarządzeniom z 11 i 22 października 1939 r. w piśmie urzędowym Zarządu Wojskowego Gdańsk – Prusy Zachodnie nr 5 i 8. Koniec okupacji hitlerowskiej zakończył okres zaboru majątków rodzin polskich.

Ostatni etap osadniczy w omawianej dzielnicy dokonywał się po zakończeniu II wojny światowej do lat 80. XX w., kiedy w Cisowej wybudowano wielkie bloki mieszkalne dla pracowników zatrudnionych m.in. w PKP i Stoczni Gdyńskiej.

Przynależność do struktury parafialnej

Równoległe do procesu osadniczego na wymienionym terenie dla ludności Kościół organizował strukturę parafialną. W latach 1123-1818 - Ziemia Gdańska (archidiakoniat pomorski z siedzibą w Oliwie) należała do diecezji włocławskiej. W 1818 r. archidiakoniat pomorski stał się administracją apostolską. W 1821 r. papież Pius VII wydał bullę *De salute animarum* regulującą administrację kościelną na terenie Prus. Diecezja włocławska została podzielona na część należącą do Prus (przyporządkowane diecezji chełmińskiej) i na tereny należące do Królestwa Polskiego tworzące odtąd diecezję kalisko-kujawską z siedzibą we Włocławku. W latach 1821-1922 Ziemia Gdańska była w przestrzeni diecezji chełmińskiej.

¹¹ B. Ostrowski, *Cisowa...*, s. 164.

21 kwietnia 1922 r. papież Pius XI ustanowił administrację apostolską w Wolnym Mieście Gdańsku, utworzoną z części diecezji chełmińskiej (tereny na lewym brzegu Wisły) i warmińskiej (Żuławy Wiślane) na czele z administratorem bp. Kaney i diecezji ryskiej Edwardem O'Rourke. 30 grudnia 1925 r. papież Pius XI wydał bullę *Universa Christi fidelium cura* erygującą diecezję gdańską¹² z prawem egzempcji na czele z bp. Edwardem O'Rourke. Dnia 1 października 1966 r. bp Edmund Nowicki ustanowił nowy dekanat gdański II, obejmujący parafie Wrzeszcza, Brętowa, Letnicy, Brzeźna i Nowego Portu. Z dekanatu wyłączono Oliwę i Sopot, tworzące od tej pory dekanat gdański III. 1 lutego 1979 r. bp Lech Kaczmarek ustanowił dekanat Wyżyny Gdańskie z siedzibą urzędu dziekańskiego w Trąbkach Wielkich. 3 sierpnia 1986 r., w związku z rozwojem sieci parafialnej biskup Tadeusz Gocłowski dokonał nowego podziału diecezji na 11 dekanatów: Gdańsk-Śródmieście (Gdańsk I), Gdańsk-Dolne Miasto (Gdańsk II), Gdańsk-Południe (Gdańsk III), Gdańsk-Wrzeszcz (Gdańsk IV), Gdańsk-Oliwa (Gdańsk V), sopocki (VI), nadmorski (Stegna) (VII), nowodworski (VIII), nowostawski (IX), pruszczański (X), Wyżyny Gdańskie (Trąbki Wielkie) (XI). W 1990 r. biskup Tadeusz Gocłowski z części dekanatu Pruszcz Gdański utworzył dekanat Żuławy Steblewskie. Obecnie w skład archidiecezji wchodzi 24 dekanaty.

25 marca 1992 r. Jan Paweł II bullą *Totus Tuus Poloniae Populus* zreorganizował administrację kościelną w Polsce. Powstanie metropolii gdańskiej, podniesienie diecezji gdańskiej do rangi archidiecezji. Archidiecezja gdańska utraciła na rzecz diecezji elbląskiej dekanaty żuławskie: nadmorski, nowodworski, nowostawski i malborski. Do archidiecezji gdańskiej przyłączono 7 dekanatów z diecezji chełmińskiej: Gdynia I i Gdynia II, Puck, Wejherowo I i Wejherowo II, Żarnowiec i Żukowo.

Od XIII w. Cisowa, Chylonia i Gdynia należały do parafii pw. Michała Archanioła na Oksywiu, dekanat pucki (następnie dekanat wejherowski), w diecezji chełmińskiej¹³. Taki stan zachował się do 1913 r. Wówczas biskup chełmiński Augustyn Rosentreter ustanowił kościoły filialne - w Chyloni, w Pierwoszynie (1915) i w Gdyni (1926).

W 1915 r. biskup Augustyn Rosentreter ustanowił w przestrzeni parafii pw. Michała Archanioła na Oksywiu parafię pw. Św. Mikołaja w Chyloni¹⁴. 25 marca 1915 r. mianował pierwszego proboszcza parafii chylońskiej ks. Franciszka Mengela¹⁵.

Gwałtowny wzrost liczby mieszkańców Gdyni (w 1921 r. Gdynia liczyła około

¹² W 1925 r. w chwili erekcji diecezji były 2 dekanaty: gdański, obejmujący parafie z diecezji chełmińskiej, nowostawski, obejmujący parafie z diecezji warmińskiej. 23 sierpnia 1931 r. biskup Edward O'Rourke dokonał nowego podziału diecezji na 5 dekanatów: gdański I (Dolne Miasto, Główne Miasto, Orunia, Emaus), gdański II (Oliwa, Wrzeszcz, Brętowo, Nowy Port, Brzeźno, Sopot), Gdańsk - wieś (Danzig - Land) (Pruszcz Gdański - *Praust*), nowostawski (*Neuteich*), nowodworski (*Tiegenhof*).

¹³ *Diecezja Chełmińska. Zarys Historyczno-Statystyczny*, Pelplin 1928, s. 226-228.

¹⁴ Tamże, s. 726, Parafia św. Mikołaja została założona w XIV w. przez Krzyżaków, którzy wyłączyli jej teren z parafii w Kielnie. Według drugiej hipotezy świątynia św. Mikołaja była od początku swego istnienia kościołem filialnym parafii na Oksywiu.

¹⁵ Ks. Franciszek Mengel ur. się 24 października 1876 r. w Chojnicach. Studiował w seminarium duchownym w Pelplinie. Wyświęcony 17 marca 1901 r. Posługę wikariusza pełnił w parafiach: w Miłobądku, Lęborku, Oksywiu, Pręgowie i Sypniewie.

1300 mieszkańców, a już w końcu 1926 r. było ich 12 tysięcy) spowodował, że w 1926 r. utworzono tu pierwszą gdyńską parafię pw. Najświętszej Marii Panny Królowej Polski. Nowa parafia została włączona do dekanatu wejherowskiego. Po utworzeniu samodzielnego powiatu Gdynia (powiat grodzki) i powiększaniu się zajmowanego przez Gdynię obszaru (dołączenie Chyloni i Redłowa, Obłuża, Działek Leśnych i Witomina, Orłowa, Cisowej, Pogórza oraz lasów: witomińskiego i chyłońskiego), Gdynia w 1935 r. miała łączną powierzchnię 65,8 km² i liczyła 75 tys. mieszkańców. Niezwykle szybki napływ ludności z całego kraju rzutował na problemy duszpasterskie Kościoła. Mały kościółek przy ul. Świętojańskiej nie wystarczał na potrzeby kilkudziesięcioletniej rzeszy wiernych. Dlatego w latach 1928-1939 biskup Stanisław Wojciech Okoniewski, erygował na przedmieściach Gdyni nowe parafie: Matki Bożej Nieustającej Pomocy w dzielnicy portowej (1931), Świętej Rodziny w dzielnicy Grabówek (1931), Najświętszego Serca Pana Jezusa w Śródmieściu (1931), Podwyższenia Krzyża Świętego w dzielnicy Witomino (1933), Chrystusa Króla w dzielnicy Mały Kack (1933), św. Józefa w dzielnicy Kolibki (1933), Przemienienia Pańskiego w dzielnicy Cisowa (1933) i św. Andrzeja Boboli w dzielnicy Obłuże (1935).

Dnia 5 listopada 1932 r. biskup Stanisław Wojciech Okoniewski ustanowił dekanat gdyński, a urząd dziekana powierzył ks. Teodorowi Turzyńskiemu¹⁶. Do dekanatu należały wówczas parafie: Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Gdyni, Najświętszej Maryi Panny Gwiazdy Morza w Gdyni, Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdyni, Przemienienia Pańskiego w Gdyni Cisowej, Św. Mikołaja w Gdyni Chyloni, Świętej Rodziny w Gdyni Grabówku, Chrystusa Króla w Gdyni Małym Kacku, św. Andrzeja Boboli w Gdyni Obłużu, św. Michała Archanioła w Gdyni Oksywiu, Świętego Krzyża w Gdyni Witominie i św. Wawrzyńca w Gdyni Wielkim Kacku.

Tuż przed wybuchem II wojny światowej liczba ludności Gdyni wynosiła 122 tysiące. Po wojnie w latach 1945-1987 erygowano, głównie w nowych dzielnicach mieszkaniowych, nowe parafie, m.in. św. Józefa w dzielnicy Leszczynki (1951), Matki Boskiej Różańcowej (na bazie Ośrodka Duszpasterskiego, który został powołany 5 marca 1972 r.) w Gdyni Demptowie (10.05.1978), Chrystusa Miłosiernego w Gdyni Redłowie (19.02.1982), św. Pawła w Gdyni Pogórzu (25.03.1982), Niepokalanego Poczęcia NMP w Gdyni Karwinach (16.12.1983), św. Maksymiliana Kolbe w Gdyni Witominie (8.04.1984), bł. Urszuli Ledóchowskiej w Gdyni Chwarznie (21.07.1984), św. Jana Chrzciciela w Gdyni Chyloni (10.03.1986), Trójcy Świętej w Gdyni Karwinach (5.08.1987), św. Jerzego w Gdyni Babich Dołach (1.09.1989), Ducha Świętego w Gdyni Obłużu II (1.12.1989), Dobrego Pasterza w Gdyni Cisowej (3.12.1989).

¹⁶ Ks. Teodor Turzyński, ur. w 1888 r. w Chełmnie, w 1908 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie i w 1912 otrzymał święcenia kapłańskie. Podczas I wojny światowej wcielony do armii niemieckiej, był m.in. kapelanem marynarki wojennej; w 1927 r. został skierowany do pracy duszpasterskiej w Gdyni. W 1939 r., po wkroczeniu Niemców do Gdyni miał możliwość opuszczenia miasta. Odrzucił stanowczo pomysł ucieczki. W pierwszych dniach listopada 1939 r. duszpasterz został przez Niemców aresztowany i rozstrzelany w lasach Piaśnicy. M. Gawron, *Kościół w Gdyni Orłowie*, Gdynia 2005, s. 29.

W 1992 r. nastąpiła reorganizacja Kościoła w Polsce i wówczas do diecezji gdańskiej przyłączono Gdynię wraz z czterema dekanatami (Gdynia Śródmieście, Gdynia Orłowo, Gdynia Chylonia i Gdynia Oksywie). Do dekanatu Gdynia Chylonia należą parafie: Św. Jana Chrzciciela i Św. Alberta Chmielowskiego - Gdynia Chylonia, Św. Mikołaja - Gdynia Chylonia, Chrystusa Dobrego Pasterza - Gdynia Cisowa, Przemienienia Pańskiego - Gdynia Cisowa, Matki Boskiej Różańcowej - Gdynia Demptowo i Św. Józefa - Gdynia Leszczynki.

W przestrzeni terytorialnej Cisowej, Demptowa i Pustek Cisowskich funkcjonują cztery parafie: Przemienienia Pańskiego, Matki Boskiej Różańcowej, Chrystusa Dobrego Pasterza i Św. Jana Chrzciciela i Św. Alberta Chmielowskiego. Duszpasterzami w parafii pw. Przemienienia Pańskiego (erygowanej 21.12.1933 r.) byli: ks. Franciszek Śmigocki (w 1936 r. wybudował kościół), ks. Anastazy Fierek (rozstrzelany w 1939 r. w Piaśnicy), ks. Leon Rompca (zamordowany w 1939 r. przez Niemców), ks. Tadeusz Danielewicz (proboszcz w latach 1945-1977), ks. Cyryl Metody Gulczyński (proboszcz 1959-1993), ks. Andrzej Wiecki (proboszcz w latach 1993-1997) i ks. prałat Stanisław Megier (proboszcz od 1997 r. – dziekan); w parafii pw. Matki Bożej Królowej Różańca świętego (erygowanej 10.05.1978 r.) byli: ks. Józef Trybull (w latach 1971-1974 duszpasterz Ośrodka Duszpasterskiego w Gdyni Demptowie), ks. prałat Tadeusz Rogatka (w latach 1974-1978 rektor Ośrodka Duszpasterskiego w Gdyni Demptowie, budowniczy kościoła, proboszcz parafii do 2001 r.), ks. kanonik Grzegorz Kuzborski (proboszcz od 2001 r.); w parafii pw. Chrystusa Dobrego Pasterza (erygowanej 3.12.1989 r.) proboszczem od 1 lipca 1989 r. jest ks. kanonik Jan Baumgart.